

АКТУАЛЬНІ ПРОБЛЕМИ ЛІНГВІСТИКИ

УДК 81 – 2

С.С. ТРУСОВ,

аспірант кафедри іноземних мов

Центру наукових досліджень та викладання іноземних мов НАН України,

провідний спеціаліст міжнародного департаменту

Секретаріату Уповноваженого Верховної Ради з прав людини

ДО ПИТАННЯ ПРО МЕТОДОЛОГІЮ ДОСЛІДЖЕННЯ АНГЛОМОВНОГО ДИСКУРСУ РАДИ ООН З ПРАВ ЛЮДИНИ

У статті висвітлено основні методи і підходи, які використовуються автором для дослідження дискурсу прав людини в його інституційному вираженні – англомовному дискурсі Ради ООН з прав людини. Наводяться обґрунтування та приклад застосування комплексного методу при дослідженні дискурсу прав людини.

Ключові слова: дискурс прав людини, методологія дослідження, комплексний метод, критичний підхід, когнітивний підхід, культурологічний підхід, логічний підхід, соціологічний підхід, описовий/дескриптивний підхід, кількісний підхід, семантичний підхід, синтаксичний підхід.

У сучасному мовознавстві все більшого поширення набувають дослідження дискурсу, в яких використовується могутній арсенал суміжних наук. На сучасному етапі розвитку лінгвістики існує велика кількість підходів як до аналізу дискурсу, так і до виділення різних його типів [1], зокрема в інституційній сфері.

Проблема дослідження дискурсу як явища є дуже актуальною сьогодні.

Сучасна лінгвістика накопичила багато напрацювань, присвячених теорії дискурсу. Залежно від аспекту та напрямку дослідження використовуються різноманітні підходи – історичний, філософський, логічний, психологічний, соціологічний, когнітивний, семіотичний, культурологічний, лінгвістичний тощо, причому дуже часто дослідник поєднує деякі з них.

Аналіз різних видів інституційних дискурсів дозволяє науковцям з різних галузей науки (філософія, лінгвістика, психологія, політологія, правознавство, літературознавство, історія, соціальна психологія, стилістика, культурологія, тощо) проводити дослідження характеру продукування знання в тому чи іншому соціальному інституті (концепти, фрейми, картина світу) і коду, який у сукупності своїх семантичних, синтаксичних і прагматичних характеристик спрямований на досягнення інституційними акторами поставлених цілей.

Проте така популярність досліджень у сфері дискурсу призвела до його відносної розмитості як терміна, адже представники різних галузей знання трактують його залежно від потреб своєї науки. Звичайно, різне трактування цього терміна обумовило використання різних методів дослідження дискурсу.

Лише тільки в лоні лінгвістики народилася велика кількість методів дослідження цього явища залежно від її напрямів: когнітивна, психо-, прагма-, етнолінгвістика та культурологія. Методологія цих напрямів лінгвістики успішно та дуже активно застосовується для дослідження дискурсів філософії, політики, ЗМІ, медицини, педагогіки, судочинства, права тощо.

Проте сьогодні відсутній цілісний аналіз усіх цих підходів до дослідження саме дискурсу прав людини, зокрема англомовного дискурсу Ради ООН з прав людини, який є інституційним втіленням загального дискурсу прав людини і має величезний вплив на досягнення цілей дискурсу прав людини в усьому світі. Таким чином, актуальність цього дослідження зумовлена потребою окреслити основні напрями дослідження англомовного дискурсу Ради ООН з прав людини.

Вибір методів, які застосовуються автором у дослідженні англомовного дискурсу Ради ООН з прав людини, продиктовано цілями дослідження.

Назваючи на те, що права людини сьогодні є однією з трьох головних цілей найвпливовішого глобального об'єднання усіх держав світу, діяльність якого має вплив на кожну людину на планеті – Організації Об'єднаних Націй, у вітчизняних працях, присвячених дослідженню дискурсів, майже зовсім відсутні студії дискурсу прав людини.

Оскільки Рада ООН з прав людини є інституційним органом ООН, який продукує знання про просування, захист прав людини та норми, які регламентують цю сферу, а англійська мова є основною мовою спілкування його учасників, автор обрав англомовний дискурс саме цього органу для дослідження дискурсу прав людини.

Це дослідження дає можливість визначити умови регламентованого продукування знання в межах цього соціального утворення, цілі його учасників; мовленнєву поведінку (лінгвістичні стратегії) та мислення (картини світу) соціальних груп та окремих мовців, які є учасниками цього інституційного дискурсу; особливості їх мовленнєвої взаємодії; головні концепти та базові цінності цього дискурсу, які продукують певні соціальні дії; вплив цього дискурсу на інші види дискурсу (його інтердискурсивність); особливості організації дискурсу Ради ООН з прав людини; побачити, як відбувається боротьба за владу над дискурсом Ради ООН з прав людини між різними соціальними групами всередині нього тощо.

На підставі зроблених напрацювань автор статті побачив, що англомовний дискурс Ради ООН з прав людини є результатом наукового, ідеологічного та релігійного мислення, політичних і соціокультурних реалій сучасного світу, адміністративної діяльності Ради ООН з прав людини, та те, що цей різновид інституційного дискурсу дуже активно та швидко реагує на зміни, які відбуваються у світі.

Така багатогранність, а також особлива інтердисциплінарність цього дискурсу, зумовили використання комплексного методу дослідження.

Застосований комплексний метод увібрав у себе такі підходи: критичний, когнітивний, культурологічний, логічний, соціологічний, описовий / дескриптивний (кількісний підхід), семантичний та синтаксичний.

Вибір методів, які використовуються здебільшого для аналізу політичної комунікації [2; 3], для дослідження дискурсу прав людини автор робив виходячи з того, що сьогодні права людини стали не тільки невід'ємним компонентом політики національного рівня, а й орієнтиром політики та поведінки багатьох держав на міжнародному рівні. З'явився, навіть термін «дипломатія прав людини» [4]. Більше того, здійснюючи аналіз дискурсу ради ООН з прав людини автор виявив його особливість у тому, що між його учасниками відбувається постійна боротьба за владу над дискурсом прав людини, що викликає аналогію з головним дискурсом боротьби за владу – політичним дискурсом [3]. Така схожість зумовлює використання методів, раніше застосованих до дослідження політичного дискурсу.

Критичний аналіз. У термінологічній енциклопедії О. Селіванової ми знаходимо такі головні положення критичного аналізу: процеси творення тексту і їхнє використання відтворюють і змінюють соціум і культуру; дискурс не лише сам творить соціальний світ, а й соціальні практики творять дискурс; фізичні об'єкти набувають певного значення завдяки дискурсу; суб'єкт є децентрованим, його дискурсивні вияви визначає панівний дискурс, що залежить від панівної ідеології влади (у нашому випадку також і організації); суб'єкт здатний діяти креативно й перетворювати соціальні практики та дискурси через критичний перегляд установлених владним дискурсом значень тощо [5].

В основу критичного аналізу покладено філософську концепцію М. Фуко щодо влади як сили, що створює соціальну дійсність, а також положення лінгвістичної філософії про те, що реальність сприймається на підставі мови, яка, окрім того, що відображає реальність, також її конструює.

Критичний дискурс-аналіз вивчає «відносини підпорядкування, нерівності, дискримінації, різні ідеологічні й політичні уявлення, виражені в мові й дискурсі, їх загальну маніпулятивність» [5, с. 74].

Методологічно критичний аналіз дискурсу походить від трьох основних шкіл: когнітивного аналізу дискурсу Т. ван Дейка [6], дискурс-аналізу Н. Ферклоу [7], німецької школи критичного аналізу дискурсу, особливе місце в якій займає соціолінгвістичний підхід Р. Водак [8].

При дослідженні дискурсу Ради ООН з прав людини метод моделювання когнітивних структур у суспільній свідомості через аналіз дискурсу Т. ван Дейка, аналіз соціальних наслідків дискурсу Н. Ферклоу та особливості соціолінгвістичного підходу Р. Водак, дає авторові змогу дізнатися про особливості мислення, ставлення до різних соціальних і культурних подій учасників дискурсу, побачити боротьбу, яка точиться за владу над дискурсом прав людини загалом і дискурсом Ради ООН з прав людини зокрема, між його учасниками у всій їх різноманітності: представниками груп країн Заходу, Сходу, Арабського світу, розвинутими країнами і країнами, що розвиваються, тощо.

Когнітивний метод аналізу дискурсу прав людини дозволяє автору з'ясувати як у структурах мови учасників дискурсу Ради ООН з прав людини проявляються онтологічні знання людини про світ, зокрема світ в контексті прав людини. О. Селіванова так характеризує цей підхід: моделювання структур свідомості учасників комунікації; аналіз ключових концептів дискурсу, стереотипів мовленнєвої поведінки, які є підґрунтям переконань і упреджень; установлення впливу боротьби дискурсів і ідеологій на мову [5, с. 471]. Головним чином цей метод аналізу автор використовував спільно з критичним для дослідження концептів та базових цінностей різних соціальних груп дискурсу Ради ООН з прав людини. Крім того, цей підхід у дослідженні дуже тісно переплітається із *лінгвокультурологічним методом*, який використовується для виявлення в дискурсі етноспецифічних та культурних особливостей мовлення представників різних культур. У дослідженні, настільки збагаченого усією існуючою культурною різноманітністю світу дискурсу, як дискурс Ради ООН з прав людини, цей підхід є невід'ємним з точки зору комплексності дослідження. Цей підхід дозволяє автору виявляти універсальні та національно-специфічні риси дискурсу. Сьогодні є велика кількість напрацювань в цьому напрямі таких вчених, як: З.Д. Попова, М.Л. Макаров, А. Вежбицька, С.Г. Воркачов, Ю.С. Степанов та ін.

Навряд чи будь-яке дослідження обходиться без застосування *логічного підходу*, який сьогодні втілюється у *теорію мовленнєвих актів*, основу якої становлять ідеї, викладені англійським логіком Дж. Остіном у курсі лекцій «Слово как действие» [9]. Не стало винятком і дослідження англійського дискурсу Ради ООН з прав людини. Автор дослідження застосовує цей підхід як компонент комплексного методу і вбачає його інструментальність у можливості виявлення тактик та стратегій учасників дискурсу, умов успішності/неуспішності спілкування, і знову ж таки для визначення мовних універсалій та етноспецифічності комунікативних інтенцій (іллокутивних засобів).

Ураховуючи антропологічну спрямованість сучасної гуманітарної науки, зокрема дослідження теорії дискурсів, одним з базових компонентів комплексного методу дослідження дискурсу є *соціологічний підхід*. Згідно з твердженням Г.Г. Почепцова: «дискурс – це вже не суто лінгвістична структура, а соціолінгвістична. Він має відповідати нормам мовної ситуації, комунікативної ситуації та соціальної ситуації. Дискурс – це мовна дійсність, яку покладено на соціальні координати» [10, с. 99] Цей метод вивчає форми існування мови у її соціальній обумовленості, суспільні функції і зв'язки мови з соціальними процесами, залежність мови від них і їх відображення в її членуванні і структурі [11]. В основі цього підходу лежить висновок А. Мейє щодо можливості зрозуміти мову «лише з урахуванням її соціальної природи» та концепція французького дослідника Мішеля Фуко, який розглядав дискурс як соціально обумовлену організацію системи мови та дії [12]. Вивчення мови в її соціальному контексті (W. Labov) [13], тобто вивчення того, як мовою користуються люди, які належать до тієї або іншої спільноти (В.И. Беликов, Л.П. Крысин) [14], пов'язано з вирішенням таких загальних і конкретних проблем соціолінгвістики, як вивчення соціально обумовленого варіювання мови, опис групових мов та мовленнєвої поведінки людини як члена соціальної групи, вивчення соціальних умов вибору різних форм ввічливості і впливу соціаль-

них ролей на мовленнєву поведінку тощо. Виходячи з цього, автором статті зроблено спробу визначити соціологічні особливості англomовного дискурсу Ради ООН з прав людини.

Для дослідження мовної поведінки учасників дискурсу та змісту текстів, спродюкованих англomовним дискурсом Ради ООН з прав людини, як ще одного з компонентів застосованого комплексного підходу, автор використовує *описовий або дескриптивний метод*. Особливо активно використовується *кількісний підхід*, завдяки якому, спираючись на зовнішні (кількісні) характеристики тексту на рівні слів і словосполучень, можна правдоподібно припустити про зміст і, як наслідок, зробити висновки про особливості мислення автора тексту, його установки, бажання та ціннісні орієнтації [15, с. 247]. Використовуючи *семантичний напрям*, який також лежить у межах цього підходу, автор намагається визначити особливість варіативності мови учасників дискурсу, принципи повторної номінації його організаційних концептів (концептуальна змінна), особливості використання нейтральної та ідеологічно забарвленої лексики, категоричність тексту тощо. Для дослідження дискурсу Ради ООН з прав людини актуальним також є застосування *синтаксичного підходу*, адже усне мовлення його учасників майже не відрізняється від написаного тексту.

Кожен із вищезгаданих підходів дозволяє автору робити всебічний аналіз англomовного дискурсу Ради ООН з прав людини, описати та осмислити цю соціолінгвістичну сутність на підставі практично опрацьованого мовного матеріалу.

Список використаної літератури

1. Ільченко О.М. Етикет англomовного наукового дискурсу: монографія / О.М. Ільченко. – К.: Політехніка, 2002. – 288 с.
2. Макаров М.Л. Основы теории дискурса / М.Л. Макаров. – М.: Гнозис, 2003. – 280 с.
3. Шейгал Е.И. Семиотика политического дискурса / Е.И. Шейгал. – М.: Гнозис, 2004. – 326 с.
4. Pillay Navanethem, United Nations High Commissioner for Human Rights: Statement «Human rights diplomacy: An oxymoron?» / Pillay Navanethem. – Cambridge, Massachusetts, 28 October 2009 [Електронний ресурс] / N. Pillay. – Режим доступу: <http://www.ohchr.org/EN/NewsEvents/Pages/DisplayNews.aspx?NewsID=9569&LangID=e>
5. Селіванова О. Сучасна лінгвістика: термінологічна енциклопедія / О. Селіванова. – Полатва: Довкілля-К, 2006. – 716 с.
6. Дейк, Т.А. ван. Язык. Познание. Коммуникация / Т.А. ван Дейк; пер. с англ. – М.: Прогресс, 1989. – 312 с.
7. Fairclough N. Analysing Discourse: Textual Analysis for Social Research / N. Fairclough. – London: Routledge, 2003. – 264 p.
8. Водак Р. Язык. Дискурс. Политика: пер. с англ. и нем. / Р. Водак. – Волгоград: Перемена, 1997. – 139 с.
9. Остин Джон. Избранное; пер. с англ. Л.Б. Макеевой, В.П. Руднева / Джон Остин. – М.: Идея-Пресс: Дом интеллектуальной книги, 1999. – 332 с.
10. Почепцов Г.Г. Теория коммуникации / Г.Г. Почепцов. – 2-ге вид., доп. – К.: Київський університет, 1999. – 308 с.
11. Мейе А. Введение в сравнительное изучение индоевропейских языков. Русский перевод / А. Мейе. – М.; Л., 1938. – 471 с.
12. Фуко М. Археология знания / М. Фуко. – К.: Основа, 2003. – 326 с.
13. Labov William. The Study of Language in its Social Context / William Labov // Studium Generale. – № 23. – 1970. – Р. 30–87.
14. Беликов В.И. Социолінгвістика / В.И. Беликов, Л.П. Крысин. – М.: РГГУ, 2001. – 439 с.
15. Баранов А.Н. Введение в прикладную лингвистику: учеб. пособие / А.Н. Баранов. – М.: Эдиториал УРСС, 2001. – 360 с.

В статье обозначены основные методы и подходы, которые используются автором для исследования дискурса прав человека в его институциональном воплощении – англоязычном дискурсе

Совета ООН по правам человека. Приводятся обоснование и пример использования комплексного метода при исследовании дискурса прав человека.

Ключевые слова: дискурс прав человека, методология исследования, комплексный метод, критический подход, когнитивный подход, культурологический подход, логический подход, социологический подход, описательный/дескриптивный подход, количественный подход, семантический подход, синтаксический подход.

The article describes key methods and approaches used by the author to analyze human rights discourse, in particular its institutionalized form – English discourse of the UN Human Rights Council. It gives explanation and example of the use of a comprehensive/integrated method for analyzing human rights discourse.

Key words: human rights discourse, methodology of analyses, integrated method, critical approach, cognitive approach, culturological approach, logic approach, sociological approach, descriptive approach, quantative approach, semantic approach, syntactic approach.

Надійшло до редакції 12.07.2011.